

The Comfort of Strangers

Etnische enclaves in de grote steden

1. Inleiding

Om gezette tijden ontstaat er in Nederland bezorgdheid over de integratie van migranten. De laatste keer gebeurde dat naar aanleiding van de stelling van de publicist Paul Scheffer dat de opvang en integratie van migranten en minderheden in Nederland een heus 'drama' dreigt te worden. Scheffer spreekt van het achterblijven van hele generaties alloctonen en de vorming van een etnische onderklasse. Werkloosheid, armoede, schooluitval en criminaliteit hopen zich op bij de etnische minderheden.¹ Al snel wordt dan gedacht aan de oude stadswijken – zoals het Rotterdamse Delfshaven² – als decor waarin dat drama zich voltrekt.

Ook in de wetenschappelijke literatuur komt men vaak het beeld tegen van de multi-etnische stadswijk als probleemgebied bij uitstek. Het meest uitvoerig gebeurde dit enkele jaren geleden in de *Rapportage Minderheden* van het SCP, die geheel aan de problematiek van concentratie en segregatie was gewijd (Tesser et al. 1995). In deze studie onderzocht men buurten met een verhoudingsgewijs hoog 'minderhedenaandeel' in de bevolking. Dergelijke buurten kenden behalve een groot aandeel minderheden ook een hoge mate van sociaal-economische achterstand en allerhande andere problemen:

In de concentratiewijken van de grote steden treden bijvoorbeeld spanningen op tussen de diverse bevolkingsgroepen, de sociale cohesie is er gering, criminaliteit en verloedering van het fysieke milieu maken zich er nadrukkelijk kenbaar, de werkloosheid is er hoog, het gebruik van en de handel in drugs zijn er manifest, rechts-extremisme is er verhoudingsgewijs frequent (Tesser et al. 1995, 473).

Ook wordt gesteld dat de concentratie van minderheidsgroepen in bepaalde wijken en buurten een belemmering vormt voor de integratie van de minderheden in de Nederlandse samenleving (idem, 496). Gesuggereerd wordt dat etnische segregatie op gespannen voet staat met assimilatie en integratie van minderheden en andere migranten (vgl. Boal 1976; Duncan & Lieberman 1959).

De these dat segregatie integratie belemmert heeft ook kritiek opgeroepen. Zo verzetten Kloosterman & Rath (1996) zich tegen het zwartgallige beeld van de gekleurde stadswijken, zoals geschetst door het SCP. Volgens de auteurs is het vrij vanzelfsprekend dat migranten elkaars nabijheid zoeken. Zo vindt men lotgenoten en steun. Men kan de eigen taal spreken en er bestaat een zeker draagvlak voor commerciële en culturele voorzieningen voor minderheidsgroepen. Meer algemeen kan gesteld worden dat het geconcentreerd bijeenwonen van bepaalde bevolkingscategorieën in bepaalde delen van de steden, afgezien van mogelijke nadelen, ook vaak voordelen heeft – zeker voor de betrokkenen zelf.

In dit artikel gaan we – op basis van eigen en door anderen verricht onderzoek in multi-etnische stadswijken – op zoek naar de mogelijke voordelen van etnische en sociale segregatie. We staan eerst stil bij algemene inzichten uit de internationale sociologische literatuur met betrekking tot segregatie (par. 2) om vervolgens in te gaan op meer specifieke bevindingen uit relevant recent Nederlands onderzoek op dit gebied (par. 3). We eindigen met enkele gevolgtrekkingen voor het stedelijk beleid (par. 4).

2. Sociologische theorieën over etnische en sociale segregatie

Peter Marcuse (1998) wees recent op veranderende inzichten in en waardering van het ‘zwarte getto’ in de Verenigde Staten. In de sociologische literatuur geldt het ‘zwarte getto’ veelal als de woonplaats van de ‘onderklasse’, die het contact met de arbeidsmarkt en meer algemeen met de *mainstream society* verloren lijkt te hebben. Dit negatieve beeld van de ‘onderklasse’ of de *ghetto poor* vormt een belangrijk thema in het werk van de Amerikaanse onderzoeker Wilson (1976; 1987; 1996). Marcuse betoogt echter – zoals overigens ook Wilson (1976) zelf al deed – dat er tijden waren dat het geconcentreerd bijeenwonen van Afro-Amerikanen in bepaalde stadswijken niet – of in ieder geval niet alleen – als probleem werd ervaren. Zo werd de bekende wijk Harlem in New York lange tijd trots de ‘hoofdstad van zwart Amerika’ genoemd. Het sombere beeld van de zwarte binnenstadswijken ontstond volgens Marcuse pas tijdens de opkomst van de ‘postfordistische’ stad, waarin de traditionele industrie sterk in verval raakte en de zwarte arbeidersklasse massaal werkloos werd. Vanaf het moment dat de bewoners van de zwarte binnenstadswijken zijn uitgesloten van de arbeidsmarkt, worden zij steeds meer als sociale *outcasts* gezien.³

Marcuse onderscheidt verschillende soorten gesegegreerde wijken. De term ‘getto’ wordt gebruikt als er sprake is van een langdurige en gedwon-

gen concentratie van etnische groepen in bepaalde stadsbuurten omdat hen de toegang tot andere woonoorden wordt ontzegd. Het is ook mogelijk dat mensen met dezelfde etnische of nationale achtergrond vooral op grond van vrije keuze permanent bij elkaar in de buurt wonen. Marcuse spreekt dan van een 'enclave'. Ten slotte komt het voor dat leden van migrantengroepen er tijdelijk voor kiezen om in bepaalde buurten te wonen alvorens de sprong te wagen zich op eigen kracht een weg in de nieuwe samenleving te zoeken. In dat geval wordt gesproken van 'kolonies' (vgl. Boal 1976; Marcuse 1998).

Uit het feit dat migrantengroepen er soms vrijwillig voor kiezen om bij elkaar te wonen, blijkt al dat daaraan in ieder geval voor hen zelf bepaalde voordelen zijn verbonden. Deze voordelen van etnische en sociale concentratie komen ook naar voren in twee verschillende sociologische theorieën. De eerste theoretische traditie stamt uit de periode van voor de hedendaagse, postfordistische stad. Het betreft de befaamde *Chicago school* uit de Amerikaanse sociologie van voor de Tweede Wereldoorlog. De tweede theoretische traditie die eveneens bepaalde voordelen ziet in etnische en sociale segregatie is van recenter datum. Het gaat hier om hedendaagse ideeën over de multiculturele samenleving in de Westerse wereld. Op beide theoretische tradities gaan we nu kort in.

De Chicago School over etnische en sociale segregatie

De belangrijkste sociologische traditie die etnische en sociale segregatie niet als probleem maar als 'natuurlijke' verschijnsel opvat is die van de *Chicago School*. Het betreft een groep stedelijke onderzoekers, die in de eerste decennia van de twintigste eeuw woonden en werkten in een stad die werd getekend door een spectaculaire groei, voornamelijk door de komst van migranten. Deze immigranten hadden de neiging zich in elkaars nabijheid in bepaalde buurten te vestigen waardoor er tal van 'etnische buurten' in de stad ontstonden:

By the time our studies began, the various ethnic neighborhoods were well established, with each ethnic group having its own churches, schools, newspapers, restaurants, stores, social clubs, politicians, and welfare stations (Burgess & Bogue 1964, 4).

De gevestigde bevolking zag het ontstaan van deze etnische buurten met afgrijzen aan. Er bestonden sterke anti-joodse, anti-Poolse en anti-Italiaanse sentimenten. Zelfs Duitse of Zweedse immigranten werden door de gevestigde bewoners als sociaal inferieur aan de dominante Angelsaksische bevolking gezien. Overigens waren er ook wel concrete aanknopingspunten

voor deze afkeer van migranten en de etnische buurten waarin zij woonden. Met name de Italiaanse enclaves in Chicago, in de volksmond *Little Sicily* of *Little Hell* genoemd, bleken een broeinest van geweld en criminaliteit (vgl. Hall 1988, pp. 369 e.v.). Desondanks waren de sociologen van de Chicago School niet geneigd om het voornamelijk negatieve beeld van migranten en migrantenwijken over te nemen. Sociologen, zo merken Burgess en Bogue (1964, 5) op,

(...) did not share, for the most part, the prejudices against these people that were commonly expressed. Quite often they defended the foreign groups publicly and spoke out for tolerance, sympathy, and understanding.

Volgens de Chicago-sociologie was de ruimtelijke concentratie van migrantengroepen in bepaalde buurten van de stad slechts een fase in een 'natuurlijk proces' dat uiteindelijk zou leiden tot de assimilatie en integratie van deze groepen in de dominante samenleving.

Robert Park, intellectuele leidsman van de Chicago School, onderscheidde vier fasen in het integratieproces dat migrantengroepen doormaken: contact, conflict, successie en assimilatie (vgl. Bovenkerk et al. 1985, 23-24). In de eerste fase vestigen de eerste migranten zich in een bepaalde buurt. Zolang de groep nieuwkomers nog klein is, worden zij door zittende buurtbewoners veelal nog niet als bedreiging opgevat. Dit verandert echter als de groep nieuwkomers groter wordt; dan begint de fase van conflict. Na verloop van tijd blijkt de buurt door de nieuwkomers te zijn overgenomen; de oorspronkelijke bewoners proberen de buurt te verlaten. In deze fase zijn de migranten in de meerderheid in de buurt en is hun cultuur daar dominant geworden. Deze fase van successie wordt gekenmerkt door de opbouw van een eigen, etnische infrastructuur. Ook deze fase gaat echter voorbij. Na een periode van segregatie volgt uiteindelijk de assimilatie van nieuwkomers in de nieuwe samenleving.

Hoewel het leven van migranten door allerlei problemen gekenmerkt wordt, samenhangend met de transitie die zij veelal moeten maken naar een meer gemoderniseerde samenleving, wordt segregatie op zichzelf niet als een probleem gezien door de sociologen van de Chicago School. Segregatie maakt die overgang gemakkelijker ze in collectief verband plaatsvindt. Dat is ook de reden dat hoewel de problemen van de migrantenwijken een belangrijk studieobject voor de Chicago-sociologen vormden, men in geschriften steeds stuit op de positieve zijden van etnische segregatie. Zo betoogt Park dat etnische segregatie zeker in tijden van discriminatie een belangrijke beschermende functie heeft voor migrantengroepen.

(T)he isolation of the immigrant and racial colonies of the so-called ghetto's and areas of population segregation tend to preserve and, where there is racial prejudice, to intensify the intimacies and solidarity of the local and neighborhood groups (Park 1925).

Wirth benadrukte, schrijvend over het joodse getto, de culturele betekenis van het geconcentreerd bijeenwonen van bepaalde bevolkingscategorieën:

The ghetto (...) indicates the ways in which cultural groups give expression to their own heritage when transplanted to a strange habitat; it evidences (...) the forces through which the community maintains its integrity and continuity (...) the spatially separated and socially isolated community seemed to offer the best opportunity for following their religious precepts, their established ritual and diet, and the numerous functions which tie the individual to family and communal institutions (Wirth [1927], beide geciteerd door Marcuse 1998, 12).

Zelfs als het geconcentreerd bijeenwonen van bepaalde groepen ook negatieve effecten heeft, bijvoorbeeld omdat dat mogelijkheden schept voor criminele groepen, wordt het voorbijgaande karakter van het probleem benadrukt. In de bekende studie van Trasher over *The Gang* in Chicago heet het:

Chicago is a mosaic of foreign colonies with conflicting social heritages. There has not yet been time for adjustment among these diverse elements and for the development of a consistent and self-controlled social order. The gang is one symptom of this 'cultural lag' (Trasher [1926], geciteerd door Hall 1988, 370).

Geconcludeerd kan worden, dat de sociologen van de Chicago School geenszins de ogen sloten voor de problemen van 'de etnische buurten' in de stad (armoede, criminaliteit) maar dat zij dergelijke etnische en sociale concentraties zagen als noodzakelijke verschijnselen die uiteindelijk de inburgering van migranten in de nieuwe samenleving bevorderen. Het geconcentreerd bijeenwonen van migrantengroepen in bepaalde delen van de stad schept de mogelijkheden voor collectieve identiteitsbeleving en informele sociale steun binnen de gemeenschap. Juist in de ruimtelijke afzondering van de dominante samenleving vindt men kracht en steun bij elkaar die noodzakelijk zijn om de situatie van sociale marginaliteit te overwinnen en uiteindelijk als volwaardig burger van de samenleving te kunnen functioneren. Anders gezegd, etnische en sociale segregatie zijn in het perspectief van de Chicago School een noodzakelijke stap in het proces van integratie en assimilatie. Indien het proces van integratie en assimilatie voltooid is, volgt ten slotte ook ruimtelijke spreiding van de migrantengroepen. De grote industriestad is daarmee een soort van emancipatie- en integratie-

machine die migranten aantrekt, ze een plek biedt waar ze aanvankelijk in moeilijke omstandigheden en opeengehoopt wonen, maar waarvandaan ze uitzwermen wanneer ze opwaarts sociaal mobiel worden en zo weer plaats maken voor nieuwe groepen migranten.⁴

Multiculturalisme en etnische segregatie

Na de Tweede Wereldoorlog verdween gaandeweg het idee uit de sociale wetenschappen dat segregatie ook voordelen kan hebben of een noodzakelijke stap kan zijn op de weg naar sociale integratie en assimilatie. Een voor de hand liggende verklaring voor deze tendens is dat in de naoorlogse periode de verzorgingsstaat tot volle wasdom kwam in de geavanceerde economieën, waarbij de nadruk steeds meer kwam te liggen op het wegwerken van allerlei vormen van ongelijkheid en achterstand. In de vooroorlogse periode, waarin het werk van de Chicago School tot stand kwam, lag de nadruk veel meer op zelfredzaamheid, in het bijzonder via het benutten van mogelijkheden op de arbeidsmarkt. In de theorieën van met name Park over de stad en stedelijke ontwikkelingen zien we ook dat het marktmechanisme de basis is van wat er in steden gebeurt en bepalend voor de ruimtelijke uitsortering van mensen en activiteiten (vgl. Burgers 1992). In de sociologie en het beleid van de verzorgingsstaat werden gekleurde wijken en arme buurten steeds meer gezien als ongewenste verschijnselen, die afwijkend gedrag van bewoners in de hand werken, soms gevaarlijk zijn en sociale achterstand en baanloosheid bestendigen en versterken. Typerend is dat vrijwel al het onderzoek over etnische groepen (waaronder het grootste deel van het Nederlandse minderhedenonderzoek) gericht is op het opsporen en vaststellen van achterstanden, met als enige doel het opheffen van verschillen.

Inmiddels lijkt er echter sprake van een verandering van standpunt. We zien dat vooral terug in theorieën over 'multiculturalisme', waarin een positieve waardering aan etnische en culturele verschillen gegeven wordt. Gesproken wordt van een 'politiek van verschillen' of een 'politiek van erkenning' (Dunn 1998; Taylor 1995). Etnische en culturele verschillen worden vanuit deze optiek niet als voorbijgaande of negatieve verschijnselen opgevat, maar als een waarde op zichzelf, zowel voor de betreffende groepen als voor de samenleving als geheel. Voor de groepen waarom het gaat is etnische segregatie van belang wegens de mogelijkheden die ze biedt om de eigen, culturele identiteit te beleven, te uiten en in stand te houden, om steun en geborgenheid te vinden in sociale netwerken en om economische activiteiten in te ondernemen. In plaats van individuele opheffing van achterstand schetsen multiculturalisme-theoretici het perspectief van een meer collectief emancipatieproces. Deze laatste gedachte (collectie-

ve positieverbetering door afzondering) is overigens geheel in overeenstemming met de Nederlandse verzuilingstraditie.

Ook voor de hedendaagse steden en de samenleving als geheel lijkt sociale en culturele diversiteit, die mede ontstaat doordat etnische groepen zich niet geheel en al aan de dominante cultuur aanpassen, een belangrijke waarde te worden. Men zou kunnen zeggen dat het kenmerk van een multiculturele stad of een multiculturele samenleving is dat er niet alleen etnische verschillen zijn, maar dat de positieve consequenties daarvan door beleidsvoerders op waarde worden geschat. Verschillen worden niet alleen, of niet in de eerste plaats, als een probleem opgevat, maar als een kwaliteit. In Nederland is deze visie recentelijk verwoord door de VROM-raad (1999). Hedendaagse steden moeten volgens de Raad niet bang zijn voor verschillen en kiezen voor eenvormigheid, maar veeleer voor het ontwikkelen van eigenheid en een eigen culturele identiteit, zowel op het niveau van steden als van wijken en buurten.

3. Onderzoek in etnisch en sociaal gesegreerde buurten

In het voorgaande is in algemene termen gesproken over de onontkoombaarheid en mogelijke voordelen van etnische segregatie. We zullen nu meer concreet enkele onderzoeksbevindingen rond dit thema presenteren. We gaan in op drie mogelijke voordelen van het wonen in een gesegreerde buurt. Het eerste is het zich geborgen en thuis voelen, en het hebben van contacten met buurtgenoten. Het tweede betreft gesegreerde buurten als potentieel voor informele steun en solidariteit tussen land- en lotgenoten. Het derde, tenslotte, betreft de economische betekenis van 'etnische enclaves' als draagvlak voor etnisch ondernemerschap.

Zich thuis voelen in de buurt

Voelen leden van minderheidsgroepen zich thuis in een buurt waar minderheidsgroepen een hoog aandeel hebben in de totale bevolking? Wat vinden meer in het algemeen mensen in een achterstandssituatie ervan als ze in een buurt wonen met veel lotgenoten? In onderzoek uitgevoerd in een achterstandswijk in Utrecht vroegen wij zowel autochtone als allochtone respondenten naar hun mening over diverse facetten van het buurtleven (Kunst & Snel 1996). Tabel 1 geeft een overzicht van enkele bevindingen, waarbij een onderscheid is gemaakt tussen respondenten uit buurten met een hoog, en een minder hoog aandeel van minderheden in de bevolking. Over het algemeen kan gesteld worden, dat de meningen van autochtonen en allochtonen over hun buurt slechts in geringe mate uiteenlopen als men

buurten met een groter of kleiner aandeel minderheden met elkaar vergeleekt. Uit de gegevens kan in ieder geval niet geconcludeerd worden, dat allochtone respondenten zich meer thuis voelen en meer contact hebben in buurten waar veel minderheden wonen. De antwoordpatronen verschillen echter enigszins per type vraag.

Tabel 1 *Meningen over de buurt van autochtonen en leden van minderheidsgroepen, woonachtig in Utrechtse buurten met een kleiner en groter minderhedenaandeel (resp. tot 25 procent en 25 procent of meer), in %, N= 600*

	Alle Buurten	Aandeel minderheden	
		Tot 25%	meer dan 25%
1. Vindt gezellige buurt belangrijk*			
Autochtoon	81,0	78,9	84,4
Minderheden**	79,2	76,6	81,5
2. Mensen in de buurt leven net zo als ik*			
Autochtoon	26,6	27,7	24,7
Minderheden	28,1	27,5	28,6
3. Mensen in de buurt hebben zelfde ideeën over opvoeding*			
Autochtoon	26,6	27,7	24,7
Minderheden	28,1	27,5	28,6
4. Mensen groeten elkaar*			
Autochtoon	88,4	88,8	87,9
Minderheden	87,5	81,7	92,7
5. Maakt af en toe een praatje*			
Autochtoon	79,2	78,6	79,8
Minderheden	73,8	71,4	75,9
6. Gaan bij elkaar op bezoek*			
Autochtoon	25,1	26,2	23,2
Minderheden	31,1	32,6	29,7
7. Lenen dingen van elkaar*			
Autochtoon	38,5	40,2	35,7
Minderheden	32,0	41,7	23,6
8. Heeft helemaal geen contact in de buurt*			
Autochtoon	25,3	25,3	25,3
Minderheden	23,4	37,5	9,1
9. Heeft wel eens ruzie in de buurt*			
Autochtoon	20,9	19,4	23,6
Minderheden	16,5	16,3	16,7
10. Voelt zich soms/vaak bedreigd in de buurt			
Autochtoon	19,3	15,3	25,7
Minderheden	16,9	21,7	12,7

*is het enigszins/geheel eens met deze uitspraak

**persoon zelf of minstens één van beide ouders geboren in niet-geïndustrialiseerde natie

De eerste drie items in tabel 1 slaan op de *ervaren heterogeniteit* in de buurt: in hoeverre ervaren bewoners van buurten met een grotere minderhedenbevolking verschillen tussen buurtbewoners? Een groot deel van de respondenten, autochtoon en allochtoon, vindt een gezellige buurt belangrijk. Bewoners van buurten met een hoog minderhedenaandeel vinden dit

zelfs nog vaker dan bewoners van de andere buurten. Bij de volgende twee vragen is nagegaan of respondenten vinden dat hun buurtgenoten net zo leven of dezelfde ideeën hebben als zij zelf. Autochtone bewoners van buurten met een hoog minderhedenaandeel ervaren wat meer heterogeniteit in waarden en leefstijlen dan hun allochtone buurtgenoten, maar opvallend is vooral hoezeer de antwoordpatronen parallel lopen.

De volgende vier items in de tabel geven inzicht in de mate van *contact in buurt*. Hier blijken wel enkele verschillen tussen autochtone en allochtone respondenten en tussen respondenten uit buurten met meer en minder minderheden in de buurt. Bij de minder intensieve vormen van contact (elkaar groeten, een praatje maken) blijkt dat allochtone respondenten uit buurten met een hoog aandeel van minderheidsgroepen wat hoger scoren dan allochtonen uit buurten waar dat geringer is. Kennelijk voelen allochtonen zich, althans wat betreft deze minder intensieve vormen van contact, wat meer thuis in buurten met meer minderheden. Dit betekent echter niet dat zij ook meer intensieve vormen van contact (bij elkaar op bezoek gaan, elkaar dingen lenen) hebben in buurten met veel minderheden. Zowel bij autochtonen als bij allochtonen ziet men dat deze intensieve vormen van contact minder worden naarmate het minderhedenaandeel in de buurt hoger ligt.

De laatste drie items in de tabel slaan op *negatieve ervaringen in de buurt*. Hier treden er grote verschillen op tussen autochtonen en allochtonen. Allochtone respondenten uit buurten met een hoog minderhedenaandeel zeggen minder vaak helemaal geen contact in de buurt te hebben of zich bedreigd te voelen in de buurt dan allochtone respondenten uit buurten met veel leden van minderheidsgroepen. Bij autochtone respondenten ziet men juist de tegenovergestelde tendens: autochtone respondenten uit buurten met veel leden van minderheidsgroepen zeggen veel vaker geen contact in de buurt te hebben en zich bedreigd te voelen dan autochtone respondenten uit buurten met een geringer aandeel van de minderheden. Autochtone respondenten uit buurten met een hoog minderhedenaandeel zeggen bovendien vaker dat ze wel eens ruzie in de buurt hebben. Allochtone respondenten uit beide type buurten hebben minder vaak ruzie in de buurt.

Al met al kan worden geconcludeerd dat – anders dan wellicht verwacht – allochtone respondenten in buurten met een hoog minderhedenaandeel zich daar niet meer thuis voelen (in de zin dat men meer contact in de buurt heeft en minder verschillen tussen bewoners ervaart) dan allochtone respondenten in buurten met een lager minderhedenaandeel. Wel blijkt echter dat allochtone respondenten in buurten met een hoog minderhedenaandeel aanzienlijk minder negatieve ervaringen in de buurt

rapportereren dan allochtonen in de overige wijken. Bij autochtone respondenten ligt dit precies omgekeerd. Zij hebben minder negatieve ervaringen in de buurt als er minder leden van minderheidsgroepen wonen.

De buurt als bron van informele solidariteit

Een verdergaand voordeel van het wonen in een gesegregeerde buurt zou kunnen zijn dat bewoners meer informele sociale steun vinden bij land- en lotgenoten in de buurt. Toegang tot informele steunnetwerken lijkt met name van belang voor personen die over weinig formele hulpbronnen beschikken, wat voor veel bewoners van de etnische gesegregeerde stadsbuurten het geval is. Juist voor leden van minderheidsgroepen of van arme huishoudens in het algemeen zou het een uitkomst zijn als zij een beroep zouden kunnen doen op de informele steun van land- en lotgenoten in de buurt. Of, en op welke wijze personen die in een kwetsbare sociaal-economische positie verkeren gebruik maken van informele ondersteuning door buurtgenoten kan worden afgeleid uit twee recente onderzoeken onder specifieke kwetsbare groepen in bepaalde buurten. Het eerste onderzoek betreft een studie over de vestiging en opvang van illegale migranten in Nederland (Burgers & Engbersen 1999; Engbersen, Van der Leun, Staring en Kehla 1999). Met name het laatste boek, dat verslag doet van een onderzoek naar de inbedding en uitsluiting van illegale vreemdelingen in een drietal stadswijken (de Rotterdamse deelgemeente Delfshaven, de Amsterdamse Bijlmermeer en de wijk Utrecht-Noord) geeft een goed inzicht in de mate waarin illegale migranten informele steun verkrijgen. Het is om minstens drie redenen van belang om te kijken naar illegalen als het gaat om effecten van concentratie. In de eerste plaats zijn illegale vreemdelingen een zeer vruchtbare ingang tot allerhande informele sociale netwerken; uit onderzoek blijkt dat zij voor hun bestaan voor een belangrijk deel zijn aangewezen op informele steun (vgl. Burgers & Engbersen 1999). In de tweede plaats vinden we illegale vreemdelingen niet alleen terug in de meest gesegregeerde wijken maar ook in die, waarin de sociale achterstand groot is, bijvoorbeeld omdat er nog geen stadsvernieuwing heeft plaats gevonden of nog niet is afgerond. In de derde plaats, tenslotte, mag ook niet vergeten worden dat illegale migranten weliswaar geen grote, maar toch wel een substantiële groep vormen in de populatie van de grote steden (Burgers & Engbersen 1999).

Het tweede onderzoek betreft een studie over arme huishoudens en hun formele en informele bestaansstrategieën (waaronder het beroep op informele steun). Dit onderzoek is uitgevoerd in deels dezelfde locaties als genoemd bij de vorige studie. Het betreft hier nog lopend onderzoek;

momenteel is een rapportage over 'Armoede in Amsterdam-Noord' gereed (Ypeij, Snel & Engbersen 1999, Snel & Engbersen, te verschijnen).

Een centrale vraag in het onderzoek naar illegale vreemdelingen betreft de mate waarin zij informele steun ondervinden vanuit de legale migrantengemeenschappen. Die informele steun binnen etnische gemeenschappen blijkt in een aantal gevallen aanzienlijk te zijn. Veel illegale vreemdelingen worden ondersteund in vrijwel alle facetten van hun bestaan: bij de overkomst naar Nederland, het vinden van woonruimte of werk, bij ziekte (bijvoorbeeld het 'uitlenen' van een ziekenfondskaart), bij pogingen het verblijf te legaliseren of bepaalde officiële documenten te verkrijgen, en niet zelden worden illegale vreemdelingen (soms gedurende lange tijd) ook financieel ondersteund. Wel doen zich hierbij verschillen voor tussen de diverse onderzochte groepen. Turkse illegale migranten (onderzocht in Delfshaven) worden het meest ondersteund. Afrikaanse illegalen (onderzocht in de Bijlmer) krijgen veel informele steun, maar binnen de Afrikaanse gemeenschap geldt financieel gewin vaker als motief om anderen te steunen. Binnen de Marokkaanse gemeenschap (onderzocht in Utrecht) krijgen illegale migranten verhoudingsgewijs minder informele steun en als er steun gegeven wordt, draagt die vaak een vluchtig en incidenteel karakter. De beperkte mate waarin Marokkanen elkaar ondersteunen tekent volgens de onderzoekers enerzijds de kwetsbare sociaal-economische positie van deze groep (waardoor men weinig mogelijkheden heeft om anderen te steunen) en anderzijds het gefragmenteerde karakter van de Marokkaanse gemeenschap (Engbersen et al. 1999).

De vraag hier is welke rol de buurt en buurtgebonden sociale netwerken spelen bij de informele steunrelaties tussen illegale en legale migranten. In het onderzoek wordt hierover geen directe uitspraak gedaan. Wel blijkt duidelijk dat de meeste steun en ook de meest substantiële steun gegeven wordt binnen de beperkte kring van familie en goede vrienden uit het land van herkomst. Met name naaste familieleden worden substantieel geholpen. Voorbeelden van zulke vergaande ondersteuning treft men vooral bij Turkse migranten. Ook zij zijn echter selectief in wie ze wel of niet steunen en in welke mate:

Het idee dat elk verzoek om hulp gehonoreerd wordt, of dat migranten onbeperkt mensen uit hun herkomstland binnen halen, lijkt onterecht. Onze respondenten bieden veel beperkter en selectiever ondersteuning (...). Hulpverlening wordt primair gereserveerd voor naaste familieleden als broers en ooms (Engbersen et al. 1999, 137).

Dat veel steun gegeven wordt binnen de kring van verwanten of goede vrienden impliceert ook dat lokale netwerken en contacten in de buurt een minder belangrijke rol spelen bij deze informele steunverlening. De sociale netwerken waarbinnen steun gegeven wordt, gaan de kaders van de buurt en lokale *gemeenschap* ver te buiten en dragen veelal zelfs een transnationaal karakter. Desondanks spelen ook de buurt en burenccontacten op diverse manieren een rol bij informele steunverlening. Zo melden legale migranten dat zij soms op straat door illegale landgenoten worden aangesproken met een verzoek om steun. Soms wordt zo'n verzoek ingewilligd, soms niet. Ook blijkt er sprake van meer georganiseerde steun voor illegale vreemdelingen. In het onderzoek wordt herhaaldelijk gewag gemaakt van collectes in moskeeën, kerken of op nationale leest geschoeide organisaties ten behoeve van illegale vreemdelingen. In zulke gevallen geeft men geld, ook al kent men de persoon in kwestie niet. In zulke gevallen is de buurt dus een bron van (zij het vaak beperkte) informele steun. Maar ook meer algemeen speelt de buurt een rol als strategische locatie voor illegale vreemdelingen. Ten eerste betreft het buurten met relatief omvangrijke etnische gemeenschappen en veel etnische voorzieningen (winkels, horeca, kerken en moskeeën, al dan niet formele bedrijven), waar illegale vreemdelingen met legale landgenoten in contact kunnen komen. Ten tweede betreft het buurten met een specifiek aanbod van woningen die onderverhuur aan illegale migranten mogelijk maken. Ten derde kennen de drie onderzoekslocaties bepaalde economische mogelijkheden voor illegale vreemdelingen. Dergelijke mogelijkheden liggen er binnen de etnische economie, informele economische activiteiten of bepaalde criminele circuits. Ten vierde kennen deze buurten een zekere informele speelruimte: formele, informele en criminele activiteiten lopen hier vloeiend in elkaar over. Dit geeft illegale vreemdelingen enerzijds mogelijkheden tot inkomensverwerving en anderzijds mogelijkheden bepaalde benodigdheden als bijvoorbeeld valse documenten en identiteitspapieren, aan te schaffen. Dat deze buurten een zekere mate van structurele en culturele desorganisatie kennen betekent ten slotte dat hier een voedingsbodem aanwezig is voor bepaalde criminele activiteiten, die illegale vreemdelingen (en anderen) van bestaansmiddelen voorzien (Engbersen et al. 1999, 224-225).

Hoewel niet helemaal vergelijkbaar met de segregatie naar etniciteit, nationaliteit of religie⁵, is het, als het gaat om voor- en nadelen van ruimtelijke afzondering, ook interessant te kijken naar segregatie naar sociaal-economische kenmerken, in het bijzonder naar de ruimtelijke concentratie van armoede – die overigens in de praktijk vaak samenhangt met de segregatie naar etniciteit. Wat betekent het voor huishoudens die soms vele jaren

achtereen van een inkomen op bijstandsniveau moeten rondkomen om te wonen in buurten met verhoudingsgewijs veel lotgenoten? Uit onderzoek onder arme huishoudens in Amsterdam-Noord kwam onder meer naar voren dat het ingebed zijn in sociale relatienetwerken en het kunnen beschikken over bepaalde vormen van sociale steun – materieel, emotioneel en informatief – voor deze groep van groot belang is (Ypeij, Snel & Engbersen 1999; Snel & Engbersen 1999). Tweederde van de onderzochte respondenten gaf aan op een of andere wijze door anderen geholpen te worden. De aard en omvang van de verkregen informele steun kunnen echter zeer verschillend zijn. In het onderzoek werd een onderscheid gemaakt tussen drie vormen van informele steun: permanente ondersteuning, incidentele ondersteuning en onderlinge steun op basis van wederkerigheid. De eerste twee vormen van informele steun zijn gebaseerd op ervaren emotionele verbondenheid met elkaar. Dergelijke gevoelens bestaan met name binnen de directe familie, maar ook in de bredere verwantenkring of in bepaalde buurt-netwerken of etnische netwerken. De derde vorm van steun speelt zich eerder af tussen arme huishoudens onderling en is niet zozeer gebaseerd op solidaire gevoelens, maar op rationele overwegingen. Men steunt elkaar in de verwachting dat de hulp op een gegeven moment geretourneerd wordt.

Permanente ondersteuning is zowel omvattend als vaak duurzaam van aard. Er is sprake van een continue stroom van geld, goederen en levensmiddelen naar arme huishoudens. Ondersteuning wordt maandelijks of zelfs op wekelijkse basis geboden en is vaak van essentieel belang voor het dagelijkse rondkomen. Bijna een kwart van de respondenten ontvangt dergelijke hulp, meestal van directe familieleden (met name van ouders die zelf niet in een armoedesituatie verkeren). Incidentele ondersteuning wordt eveneens vanuit gevoelens van loyaliteit en solidariteit gegeven maar draagt een minder duurzaam en omvattend karakter. De ondersteuning wordt geboden om tijdelijke noodsituaties het hoofd te kunnen bieden, een specifieke wens in vervulling te laten gaan, of bij bijzondere gelegenheden zoals verjaardagen, huwelijk, ziekte, enzovoort. Ongeveer eenderde van alle respondenten kan voorbeelden noemen van dergelijke incidentele en situationele vormen van steun. De bedragen die ermee gemoeid zijn, blijken niet gering. De economische betekenis van incidentele ondersteuning is daarom groot voor arme huishoudens. Soms wordt geld geleend, zonder dat men het direct hoeft terug te betalen. Andere keren kan de terugbetaling van geleend geld geheel achterwege blijven. Soms krijgt men hulp bij een onverwachte of onverwacht hoog uitgevallen energierekening of krijgt men een korte vakantie aangeboden. Kinderen uit arme gezinnen krijgen met enige regelmaat geschenken van familieleden die er financieel beter voor staan.

Evenwichtige reciprociteit is gebaseerd op de verwachting van wederkerigheid. Mensen staan klaar voor anderen en rekenen erop dat ze op hun beurt op anderen kunnen terugvallen. Door hulp te bieden bouwen ze sociaal krediet op en verwerven ze toegang tot de ondersteuning van anderen. Deze vorm van ondersteuning heeft daarmee een instrumentele grondslag. Eveneens een derde van onze respondenten onderhoudt dergelijke uitwisselingsrelaties met familie, vrienden en bureu. Bureu blijken een belangrijke bron van wederzijdse steun. Men doet boodschappen voor elkaar. Kleine geldbedragen en levensmiddelen worden over en weer geleend. Als er eten overblijft wordt de buurvrouw met een pannetje verrast. Dagbladen worden bij de bureu in de brievenbus gedaan. Men vangt elkaars kinderen op wat soms mogelijkheden schept om formeel of informeel wat bij te verdienen. De respondenten zien deze vormen van onderlinge steun weliswaar als een normaal onderdeel van het sociale verkeer, maar ze hebben belangrijke economische betekenis in de zin dat ze bijdragen aan het dagelijkse rondkomen. Daarnaast hebben zulke informele steunrelaties ook een belangrijke emotionele betekenis, omdat ze laten zien dat de mensen 'allemaal in hetzelfde schuitje zitten'.

Ook hier kan de vraag gesteld worden welke rol de buurt en buurtgebonden netwerken spelen bij deze informele steun. Net als bij de opvang van illegale migranten zien we ook bij deze (in dit geval meest autochtone) arme huishoudens, dat de meest substantiële steun gegeven wordt binnen het nabije verwantennetwerk (tussen ouders en volwassen kinderen, tussen broers en zussen, enz.). Deze sociale relaties zijn niet noodzakelijk buurtgebonden. Bij de derde vorm van steun, onderlinge hulp op basis van wederkerigheid, spelen sociale relaties in de buurt wel een cruciale rol. Deze vorm van steun is echter minder substantieel dan steun binnen de familie. Desondanks geven respondenten aan, contacten in de buurt zeer belangrijk te vinden. Geografische nabijheid vergemakkelijkt het contact, ook binnen de familie. Sociale contacten en ondersteuning kunnen intensiever zijn naarmate de partijen meer regelmatig contact met elkaar hebben. Hoewel dit ook telefonisch kan, wordt het onderhouden van contacten vergemakkelijkt als men in elkaars nabijheid woont en elkaar geregeld ziet. Verschillende respondenten zeggen dat ze met name door familieleden en vrienden die in de buurt wonen, ondersteund worden. Soms kiest men er bewust voor een woning bij elkaar in de buurt te zoeken. Sommige respondenten hebben hemel en aarde bewogen om met de ouders of andere familie in dezelfde buurt of straat te wonen. Zo zijn er in Amsterdam-Noord bepaalde enclaves ontstaan waar groepen families wonen. Juist daar bestaan intensieve sociale steun- en uitwisselingsrelaties. Omgekeerd geven respondenten met familie buiten de stad vaak aan dat het contact minder wordt. Door

geldgebrek kunnen ze niet regelmatig bij hen op bezoek of zelfs alleen maar bellen. De contacten verliezen hun intensiteit en beperken zich tot het verplichte telefoontje bij een verjaardag. In deze situatie kan ook een belangrijke bron van sociale ondersteuning komen te vervallen.

Uit beide boven besproken onderzoeken kan worden opgemaakt dat de buurt voor mensen met weinig of geen formele hulpbronnen een belangrijke bron voor informele solidariteit kan zijn. Juist het feit dat in de onderzochte buurten omvangrijke etnische gemeenschappen bestaan c.q. veel arme huishoudens wonen, betekent dat het potentieel voor onderlinge informele steun groot is. Overigens moeten we waken voor een al te geromantiseerd beeld van deze buurten (Wacquant 1998). Lang niet iedereen maakt er deel uit van informele steunnetwerken; mensen kunnen om tal van redenen van dergelijke netwerken uitgesloten worden (vgl. Ypeij et al. 1999). Meer in het algemeen bestaan er in deze buurten soms scherpe sociale scheidlijnen tussen categorieën kwetsbare burgers, bijvoorbeeld tussen autochtone bewoners en de allochtone nieuwkomers in de buurt of tussen diverse minderheidsgroepen onderling.

Economische potenties van etnische enclaves

Stadsbuurten met een omvangrijke migranten- of minderhedenpopulatie worden vaak gezien als een verzamelplaats van deprivatie en economische inactiviteit. Inderdaad blijkt uit beschikbaar onderzoek dat een hoog minderhedenaandeel in de buurtbevolking in veel gevallen gepaard gaat met een hoog aandeel uitkeringsgerechtigden, bijstandsontvangers en lage inkomensgroepen (vgl. Tesser et al. 1995; Engbersen & Snel 1996, 1997; Snel et al. 1998; Kloosterman & Van der Leun 1999b). Desondanks is het gangbare beeld van de grootstedelijke minderhedenbuurt als poel van achterstand en economische inactiviteit beslist eenzijdig te noemen. Het leven in een buurt met een hoog minderhedenaandeel kan ook in economisch opzicht bepaalde voordelen opleveren. Er kunnen er minstens drie worden genoemd.

Het leven in een buurt met een hoog minderhedenaandeel en het intensieve contact binnen de eigen, etnische gemeenschap betekent in de eerste plaats dat mensen met een zwakke positie op de formele arbeidsmarkt op informele wijze een baan kunnen verwerven. Onderzoek wijst uit dat ook in Nederland nogal wat banen niet zozeer via formele arbeidsmarktinstellingen zoals het arbeidsbureau of personeelsadvertenties, maar via informele sociale netwerken vergeven worden. Dit kwam ook naar voren uit de eerder geciteerde bewonersenquête in een Utrechtse achterstandswijk. Een niet onaanzienlijk deel van de respondenten gaf aan ooit via een baan te hebben gekregen. Overigens bestonden er op dit vlak wel verschillen

tussen diverse etnische groepen. Zowel Turkse als autochtone respondenten bleken vaker dan gemiddeld op informele wijze een baan te hebben gevonden, Marokkaanse respondenten minder dan gemiddeld (Snel & Kunst 1996). Er zijn diverse verklaringen denkbaar voor deze bevindingen. Wellicht is het feit dat Marokkanen minder dan Turken via informele sociale contacten aan een baan komen een andere uiting van het gefragmenteerde karakter van de Marokkaanse gemeenschap. Wellicht spelen echter ook economische factoren een rol zoals de discriminatie van werkgevers tegen Marokkanen, of het feit dat verhoudingsgewijs veel Turken zelfstandige ondernemers zijn die vooral mensen uit eigen kring in dienst nemen.

Dit punt sluit aan bij een tweede economisch voordeel van etnische concentraties in bepaalde stadsbuurten, namelijk mogelijkheden voor etnisch ondernemerschap. Amerikaans, maar recentelijk ook Nederlands onderzoek, heeft laten zien dat juist in etnisch gesegregerde buurten een economisch potentieel kan ontstaan voor migrantenondernemers (vgl. Wilson & Portes 1980; Waldinger 1989; 1996; Rath & Kloosterman 1998; Rath 1998; Kloosterman & Van der Leun 1998, 1999a, 1999b). In de literatuur worden diverse redenen genoemd waarom juist buurten met een omvangrijke migrantenpopulatie een gunstige voedingsbodem vormen voor etnisch ondernemerschap. Allereerst ontstaat er in dergelijke buurten een zeker economisch draagvlak voor bepaalde 'etnische' diensten en producten. Verder ontstaan er economische mogelijkheden voor migrantenondernemers omdat autochtone ondernemers – net als de andere autochtone bewoners – de neiging hebben de buurt te verlaten. Migrantenondernemers kunnen de opengevallen plaatsen vervolgens innemen. In de literatuur wordt deze etnische opeenvolging wel aangeduid als het verschijnsel van de *vacancy chains* (vgl. Waldinger 1996; Rath 1998; Kloosterman & Van der Leun 1998).

Het derde economische voordeel is dat de vestiging van migrantenondernemingen in buurten met een hoog minderhedenaandeel ook bepaalde productievoordelen met zich meebrengt. Gedacht kan worden aan mogelijkheden voor migrantenondernemers om binnen de eigen gemeenschap goedkoop en zonder veel voorwaarden krediet te verkrijgen. Een ander belangrijk productievoordeel voor migrantenondernemers is dat ze landgenoten, formeel of informeel, maar in ieder geval voor een relatief gering loon in dienst kunnen nemen. Hoewel dit enerzijds nieuwe arbeidsmogelijkheden biedt voor groepen met een zwakke positie op de formele arbeidsmarkt, gaan dergelijke arbeidsrelaties soms gepaard met vormen van uitbuiting binnen de eigen gemeenschap (vgl. Waldinger 1989; 1996; Kloosterman & Van der Leun 1999a en b).

Recent Nederlands onderzoek wijst uit dat leden van etnische minderheids-groepen, meer dan autochtonen, actief zijn in zelfstandig ondernemerschap (Rath & Kloosterman 1998; Rath 1998; Kloosterman & Van der Leun 1998, 1999a, 1999b; Tesser et al. 1999). Kloosterman & Van der Leun (1999b) laten tevens zien, dat het aandeel migrantenondernemingen in het totale aantal ondernemingen over het algemeen groter is in stadsbuurten met een groter minderhedenaandeel onder de buurtbevolking. De concentratie van minderheden blijkt het aandeel migrantenondernemingen in de buurt ook beter te verklaren dan een alternatieve hypothese, die een relatie legt met bepaalde morfologische kenmerken van de buurt. Het idee dat vooroorlogse buurten met een minder eenzijdige bebouwing meer mogelijkheden zouden bieden voor startende en kleine ondernemers, blijkt niet op te gaan. De auteurs verklaren dit door te suggereren dat ook de vooroorlogse buurten door de stadsvernieuwing een vrij eenzijdige woonfunctie hebben verkregen (Kloosterman & Van der Leun 1999b, 669). Daarnaast blijken ook enkele relatief nieuwe stadswijken (Amsterdam-Zuidoost en Rotterdam Hoogvliet) een gunstige voedingsbodem voor etnisch ondernemerschap. Kloosterman & Van der Leun (1999b, 670) concluderen dat stadswijken met een relatief omvangrijke migrantenpopulatie alleen al om die reden een vruchtbaar milieu lijken te bieden voor ondernemerschap van migranten. Bij deze conclusie kunnen echter wel enige kanttekeningen worden geplaatst. De auteurs wijzen zelf al op de soms scherpe concurrentie tussen migrantenondernemers (vgl. Kloosterman & Van der Leun 1999a). Wellicht is etnische concentratie een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde is voor een bloeiend etnisch ondernemerschap. Zo blijkt uit Amerikaans onderzoek dat bepaalde etnische groepen veel meer profiteren van etnische concentraties dan andere. Zo onderzocht Waldinger (1989) Koreaanse en Latijns-Amerikaanse winkeliers in dezelfde buurten van New York en vond dat de eerste groep het veel beter doet dan de laatste. Dat komt omdat Koreanen beter gebruik maken van de economische mogelijkheden van een 'enclave economie' (m.n. de mogelijkheid om in eigen kring relatief goedkoop krediet te verkrijgen). Ook uit eigen onderzoek, uitgevoerd in de Rotterdamse deelgemeente Delfshaven, kwam naar voren dat een hoog minderhedenaandeel in de buurt geen garantie vormt voor een bloeiend ondernemerschap van migranten. Zo bleek in het geval van een Rotterdamse dagmarkt dat allerlei institutionele belemmeringen de toegang van migrantenondernemers tot de markt in de weg staan (Kehla, Engbersen & Snel 1997).

Afsluitend kunnen we op grond ook van empirisch onderzoek in Nederlandse buurten en wijken concluderen dat concentratie van groepen en categorieën die een relatief zwakke maatschappelijke positie hebben voor-

delen kan bieden om te overleven of die zwakke positie te verbeteren. Daarmee is ook duidelijk dat, in weerwil van wat het dominante politieke en populaire vertoog wil, 'de oude wijken' of 'de achterstandsbuurten' geen gedesintegreerde of sociaal onsamenhangende buurten zijn. Ook uit recent Amerikaans onderzoek komt naar voren dat in de binnenstedelijke probleembuurten – daar vaak onomwonden getto's genoemd – de dominante maatschappelijke waarden en normen gekoesterd worden, onder meer tot uiting komend in een sterk ontwikkeld arbeidsethos. In perioden van economische opbloei en een krappere wordende arbeidsmarkt zien we daar dan ook dat mensen, zo gauw als daar de mogelijkheden voor zijn, actief worden op de arbeidsmarkt (Newman 1999). Informele netwerken en contacten spelen daarbij een rol van betekenis. Voor een deel bestaat de problematiek van de Amerikaanse binnenstedelijke oude wijken eruit, zoals we van het werk van Wilson kunnen leren, dat economisch succesvolle bewoners achterstandsbuurten verlaten en door hun verhuisgedrag een sociale verschromping teweeg brengen van de buurten waarin zij woonden. We stuiten hier op een onderwerp dat aanknopingspunt voor toekomstig beleid zou kunnen zijn.

4. Toekomstige ontwikkelingen en beleid

De afgelopen jaren hebben we, met de opkomst van de postindustriële economie, te maken gehad met een proces van sociaal-economische herstructurering dat vergelijkbaar is met de industriële revolutie een eeuw geleden, waarbij, net als toen, migranten in een marginale positie terecht kwamen. Net als in de negentiende eeuw de agrarische samenleving werd opgebroken, zo is dat in de tweede helft van deze eeuw gebeurd met het industriële bestel. Die economische herstructurering ligt aan de basis van de problemen van migranten in de etnisch gesegregeerde wijken van onze grote steden. Het is interessant en leerzaam een vergelijking te maken tussen de problematiek van toen en die van nu. Decennia lang, tot in de jaren zestig aan toe, is er specifiek beleid gevoerd met betrekking tot mensen die eerst 'a-sociaal' heetten, later 'onaangepast', en nog weer later 'deviant'. Daarbij werden ingrijpende maatregelen niet geschuwd; beroemd en berucht zijn de woonscholen, waar getracht werd mensen her op te voeden. De problematiek van mensen die object waren van allerlei vormen van disciplineren bleek tamelijk hardnekkig van aard. Maar het merkwaardige feit deed zich voor dat wat al de disciplinerende maatregelen niet teweeg konden brengen min of meer vanzelf leek te gebeuren in de late jaren zestig, toen de economie bloeide als nooit tevoren en de welvaart ook meer gelijkmatig ver-

deeld werd over de bevolking. Mensen bleken, als zij daartoe in staat waren, bereid te zijn hun kansen te benutten langs de respectabele weg van de formele arbeidsmarkt. Het acculturatieproces van de toenmalige onderlaag ging zo snel, dat er op een gegeven moment ernstige tekorten ontstonden aan de onderkant van de arbeidsmarkt, waardoor nieuwe migranten – ditmaal komend over grote afstanden – uitkomst moesten bieden op een snel krapper wordende arbeidsmarkt. De sociale stijging die zich toen voordeed bij veel kinderen van de oude migranten – degenen die uit de periferie van het land naar de industrialiserende steden waren getrokken – vertaalde zich uiteindelijk ook in geografische mobiliteit, uitmondend in de massale suburbanisatie van de jaren zeventig.

Ligt het niet voor de hand te veronderstellen dat, nu we weer een periode van economische groei en welvaartsvergroting zijn binnen getreden, er wederom een proces zal optreden van versnelde aanpassing van tweede en derde generatie migranten – de nakomelingen van de lange afstands-migrantengroepen? We mogen niet vergeten dat veel migranten grote inspanningen hebben verricht hierheen te komen vanuit het perspectief hun toekomst en vooral die van hun kinderen veilig te stellen. Waarom zouden mogelijkheden in die richting dan niet benut worden als die zich meer gaan voordoen? Daar zou meer op kunnen worden geanticipeerd, bijvoorbeeld door niet weer de fout te maken die werd begaan bij de migranten die met de industrialisering naar de steden kwamen. Hun kinderen en kleinkinderen, ook sociaal gestegen, verlieten, zoals opgemerkt, de steden en zochten een woonmilieu op dat meer leek te passen bij hun middenklasse-levensstijl. Misschien wordt het nu reeds tijd de nieuwe middenklasse uit de migrantengemeenschappen te binden aan de stad, en te waken voor weer een leegloop over tien of vijftien jaar. Een van de opgaven met betrekking tot de steden zal eruit bestaan de middenklassen die zich zullen gaan ontwikkelen in de migrantengemeenschappen aan de steden te binden om te voorkomen dat de steden, na een periode van economische groei en sociale emancipatie en stijging van 'achtergebleven' groepen, opnieuw zullen leeglopen. Ondertussen komt het erop aan de leefkwaliteit in de gesegregeerde buurten op peil te houden. Door de sociale netwerken in die buurten gebeurt dat al informeel, door het op peil houden van voorzieningen en de veiligheid kan dat ook formeel – van overheidswege – gebeuren. Het schrikbeeld van het Amerikaanse getto zoals door Wilson in zijn voorlaatste boek (1996) beschreven – daling van inwoneraantallen door vertrek van economisch succesvolle bewoners, verdwijnen van winkels door wegvallend economisch draagvlak, in aantal en kwaliteit afnemende publieke voorzieningen, afnemende toegankelijkheid door stijging van criminaliteit – moet, en kan in Nederland ook worden vermeden. De schaal en inrichting van onze

steden en onze sociale voorzieningen bieden daar voldoende mogelijkheden voor. Segregatie is niet per se een kwalijke eigenschap van buurten of wijken. Dat is alleen maar zo als etnische en sociaal-economische segregatie gaan samenvallen, en meer nog als segregatie een gedwongen karakter draagt en individuele bewoners er niet aan kunnen ontsnappen. Pas dan ontwikkelt een gesegregerde buurt of wijk zich in de richting van een getto.

Noten

1. Paul Scheffer, 'Het multiculturele drama', *NRC Handelsblad*, 29 januari 2000 (ook verkrijgbaar via internet: www.nrc.nl/dossiermulticulturelesamenleving).

2. Bas Meesters, 'In Delfshaven hoef je geen Nederlands te kunnen', *De Volkskrant*, 29 februari 2000.

3. Interessant is overigens, dat de zwarte buurten in de Amerikaanse binnensteden meer als problematisch werden gezien naarmate zij minder het karakter van een getto – een gebied waar een gemeenschap met bepaalde etnische of religieuze kenmerken gedwongen wordt te wonen – kregen. Met de emancipatie van de Afro-Amerikanen kreeg de zwarte middenklasse de kans de binnensteden te verlaten, waardoor daar het zwakste deel van de

zwarte bevolking achterbleef. Niet op basis van etniciteit maar op grond van arbeidsmarktpositie (vgl. Wilson 1976).

4. Dit idee van doorstroming en opeenvolging van verschillende bevolkingsgroepen blijft een centraal thema in de analyse van migranten en hun woon- en werkomstandigheden in Amerikaanse steden, vlg. Waldinger, 1996.

5. Getto-vorming heeft in ideaal-typische vorm betrekking op ascriptieve kenmerken; bijvoorbeeld religie in het voorbeeld van het joodse getto, of huidskleur in het zwarte getto. Door het woord getto ook te betrekken op de concentratie van lagere inkomensgroepen, is het begrip onderhevig aan een zekere mate van inflatie.

Literatuur

- Boal, F.W. (1976) 'Ethnic residential segregation', in D.T. Herbert & R.J. Johnston (eds.), *Social Areas in Cities*, London: John Wiley & Sons, pp. 41-79.
- Bovenkerk, F., K. Bruin, L. Brunt & H. Wouters (1985) *Vreemd volk, gemengde gevoelens. Etnische verhoudingen in een grote stad*, Amsterdam: Boom.
- Burgers, J. (1992) 'Veranderende verhoudingen tussen stad, staat en markt', *Beleid en Maatschappij*, 6: 291-302.
- Burgers, J. & G. Engbersen (1999) *Illegale migranten in Rotterdam*, Amsterdam: Boom.
- Burgess, E.W. & D.J. Bogue (1964) 'Research in urban society: a long view, in E.W. Burgess & D.J. Bogue (eds.), *Contributions to Urban Sociology*, Chicago: University of Chicago Press.

- Duncan, O.D. & S. Lieberson (1959) 'Ethnic segregation and assimilation', *American Journal of Sociology*, Vol. 64: 364-374.
- Dunn, K.M. (1998) 'Rethinking ethnic concentration: the case of Cabramatta, Sydney', *Urban Studies*.
- Engbersen, G. & E. Snel (1996) 'Achterstandswijken in Nederland', in G. Engbersen, J.C. Vrooman & E. Snel (red.), *Arm Nederland. Eerste jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*, Den Haag: VUGA.
- Engbersen, G. & E. Snel (1997) 'Arm Nederland. Schaduwen boven de polder', in J. Vranken, D. Geldof & G. van Menxel (red.), *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 1997*, Leuven/Amersfoort: ACCO.
- Engbersen, G., J. van der Leun, R. Staring & J. Kehla (1999), *Inbedding en uitsluiting van illegale migranten*, Amsterdam: Boom.
- Hall, P. (1988) *Cities of Tomorrow. An Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century*, Oxford (UK)/Cambridge (USA): Blackwell Publishers.
- Kehla, J., G. Engbersen & E. Snel (1997) *Pier 80. Een onderzoek naar informaliteit op de markt*, Den Haag: VUGA.
- Kloosterman, R. & J. Rath (1996) 'Gangsta's Paradise in Holland', *Migrantenstudies*, Vol. 12: 94-100.
- Kloosterman, R. & J. van der Leun (1998) 'Een dans om dezelfde stoelen? Stedelijke kansenstructuur en startende immigrantenondernemers in Amsterdam en Rotterdam', in J. Rath & R. Kloosterman (red.), *Immigranten en ondernemerschap*, Amsterdam: Het Spinhuis.
- Kloosterman, R. & J. van der Leun (1999(a)) 'mixed embeddedness: (in)formal economic activities and immigrant business in the Netherlands', in *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 23: 253-267.
- Kloosterman, R. & J. van der Leun (1999(b)) 'Just for starters: commercial gentrification by immigrant entrepreneurs in Amsterdam and Rotterdam neighbourhoods', *Housing Studies*, Vol. 14: 659-677.
- Kunst, M. & E. Snel (1996), *Welzijn tussen vraag en aanbod. Een Wijkanalyse van Utrecht-Noord*, Utrecht: Projectgroep Stad en Staat (ASW/UU)
- Marcuse, P. (1998) 'Space over time: the changing position of the black ghetto in the United States', *The Netherlands Journal of Housing and the Built Environment*, Vol. 13: 7-24.
- Newman, K.S. (1999) *No Shame in my Game. The Working Poor in the Inner City*, New York: Russel Sage Foundation.
- Park, R.E., E.W. Burgess & R.D. McKenzie (1925) *The City*, Chicago: University of Chicago Press.
- Portes, A. & L. Janssen (1987) 'What's an ethnic enclave? The case for conceptual clarity', *American Sociological Review*, Vol. 52: 768-771.
- Rath, J. (1998) 'Een etnische stoelendans in Mokum? Over de economische incorporatie van immigranten en hun nakomelingen in Amsterdam', in A. Gevers (red.), *Uit de zevende. Vijftig jaar politieke en sociaal-culturele wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam*, Amsterdam: Het Spinhuis.
- Rath, J. & R. Kloosterman (red.) (1998) *Immigranten en ondernemerschap*, Amsterdam: Het Spinhuis.

- Snel, E. & M. Kunst (1996) 'Een helpende hand voor iedereen? Over de rol van sociale contacten bij het vinden van een baan', Paper gepresenteerd bij Sociaal-wetenschappelijke studiedagen 1996.
- Snel, E., J. van der Leun & G. Engbersen (1998) 'Onveilige buurten: sociale deprivatie en criminaliteit', in G. Engbersen, J.C. Vrooman & E. Snel (red.), *Effecten van armoede. Derde jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*, Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 101-114.
- Snel, E. & G. Engbersen (1999) 'Eigentijdse armoede: individualisering, concentratie en sociale inbedding', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 26: 302-323.
- Taylor, Ch. (1995) *Multiculturalisme : de politiek van erkenning nader onderzocht*, Amsterdam: Boom.
- Tesser, P. et al. (1995) *Rapportage minderheden 1995, Concentratie en segregatie*, Rijswijk: SCP (Cahier 123).
- Tesser, P. et al. (1999) *Rapportage minderheden 1999*, Den Haag: SCP (Cahier 160)
- Trasher, F.M. (1926) 'The gang as a symptom of community disorganization', *Journal of Applied Sociology*, Vol. 11: 3-20.
- VROM-Raad (1999) *Stad en wijk: verschillen maken kwaliteit. Visie op de stad*, Den Haag: VROM-raad (advies 013)
- Wacquant, L.J.D. (1998) 'Negative social capital: state breakdown and social destitution in American's urban core', *The Netherlands Journal of Housing and the Built Environment*, Vol. 13: 25-40.
- Waldinger, R. (1989) 'Structural opportunity of ethnic advantage? Migrant business development in New York', *International Migration Review*, Vol. 23: 48-72.
- Waldinger, R. (1996) *Still the Promised City: African-Americans and New Immigrants in Post-Industrial New York*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Wilson, W.J. (1987) *The Truly Disadvantaged: The Inner City, The Underclass and Public Policy*, University of Chicago Press, Chicago.
- Wilson, W.J. (1996) *When Work Disappears. The World of the New Urban Poor*, New York: Alfred A. Knopf Inc..
- Wilson, K.L. & A. Portes (1980) 'Immigrant enclaves: an analysis of the labor market experience of Cubans in Miami', *American Journal of Sociology*, Vol. 86: 295-319.
- Wirth, L. (1927) *The Ghetto*, Chicago: University of Chicago Press.
- Ypeij, A., E. Snel & G. Engbersen (1999) *Armoede in Amsterdam-Noord. Eerste deelstudie van project 'Landschappen van armoede'*, Rotterdam: Risbo (EUR).